

WYBRANE MIĘDZYNARODOWE WĄTKI DOTYCZĄCE ZBRODNI KATYŃSKIEJ

Mateusz Zemla

Zbrodnia dokonana na oficerach polskich w 1940 r. od momentu jej ujawnienia zyskała znaczenie w polityce międzynarodowej. Rozpatrując dzieje kwestii katyńskiej pod kątem wpływu na bieżące sprawy polityczne, wyróżnić można dwa etapy. W latach 1943-1946, czyli od odkrycia masowych grobów do procesu norymberskiego, pozostawała ona w kręgu zainteresowania wielkich mocarstw pragnących wykorzystać ją do swoich celów. Po procesie norymberskim wpływ zbrodni katyńskiej na politykę międzynarodową był niewielki, jednakże działalność emigracji polskiej polegająca na oddolnych inicjatywach, które miały na celu przechowanie pamięci o tych wydarzeniach, powodowała, że sprawa ta od czasu do czasu absorbowała społeczności i władze poszczególnych państw.

Hitlerowskie Niemcy postanowiły wykorzystać fakt odnalezienia grobów w Katyniu do kampanii propagandowej przeciwko Sowietom. Alianci związani z ZSRS sojuszem wojskowym pragnęli za wszelką cenę utrzymania dobrych relacji z tym państwem, nawet kosztem ignorowania faktów. Po II wojnie światowej stosunki między Wschodem a Zachodem pogorszyły się, w konsekwencji na początku lat 50. władze USA postanowiły ponownie zająć się sprawą katyńską. W 1952 r. zakończyła obrady Komisja Specjalna powołana do przeprowadzenia śledztwa, zbadania faktów, dowodów i okoliczności masakry w lesie katyńskim¹, która została wyznaczona przez Izbę Reprezentantów na mocy rezolucji nr 390 rok wcześniej. Jednym z najważniejszych celów jej powstania była chęć wykorzystania wniosków ze śledztwa w kampanii przeciwko komunistom.

Niniejszy artykuł zawiera przede wszystkim przegląd reakcji na kwestię katyńską w Wielkiej Brytanii i USA, czyli w dwóch najbardziej liczących się krajach należących do koalicji aliantów, oraz w Szwecji – państwie neutralnym, które w czasie II wojny światowej stosowało w zakresie informacji o zbrodni katyńskiej politykę podobną do tej prowadzonej przez aliantów. Należy zauważyć jednak, że w Szwecji powstał pierwszy na świecie pomnik katyński. Ze względu na ograniczone ramy artykułu – fakty, które

¹ House of Representatives, *The Katyn Forest Massacre. Hearings before the Select Committee to Conduct an Investigation of the Facts, Evidence, and Circumstances of the Katyn Forest Massacre*, 82nd Cong., 1st and 2nd Sess., U.S. Government Printing Office, Washington 1952.

posiadają obszerną literaturę, przedstawiono skrótowo, niniejszy, syntetyczny tekst bowiem ma charakter przeglądu.

I. SPRAWA KATYŃSKA W CZASIE II WOJNY ŚWIATOWEJ

1. PROPAGANDA NIEMIECKA I JEJ KONSEKWENCJE

Dnia 13 kwietnia 1943 r. Radio Berlin podało pierwszy oficjalny komunikat mówiący o odkryciu masowych grobów w Lesie Katyńskim, gdzie odnaleziono szczątki zamordowanych polskich oficerów. Od tego momentu propaganda niemiecka rozpoczęła ofensywę. W odnalezionym przez Piotra Łysakowskiego dokumencie pt. *Sprawa Katyńska w prasie międzynarodowej* znajduje się opinia o trudności oszacowania (policzenia) ogromnej liczby publikacji na temat zbrodni na oficerach polskich. Rozmiary kampanii porównywalne były jedynie do niemieckiej akcji propagandowej przeprowadzonej w latach 1939-1940 w sprawie tzw. mordów na Volksdeutschech².

Dnia 17 kwietnia 1943 r. Rząd Polski zwrócił się do Międzynarodowego Czerwonego Krzyża (MCK) z prośbą o zbadanie sprawy. MCK uzależnił wysłanie komisji od zgody wszystkich zainteresowanych stron, w tym również ZSRS, co z oczywistych względów nie nastąpiło.

Niemcy utworzyli specjalną, międzynarodową komisję składającą się z patologów i kryminologów, większość z nich pochodziła z krajów satelickich lub okupowanych przez III Rzeszę. W składzie komisji znalazł się jeden przedstawiciel neutralnej Szwajcarii i dwóch Niemców. Komisja działała w dniach 28-30 kwietnia 1943 r., a wyniki jej pracy wykazały bezspornie, że ZSRS ponosi odpowiedzialność za zbrodnię na oficerach polskich. W Katyniu przebywali również obserwatorzy (dziennikarze różnych narodowości, niemieccy jeńcy wojenni i inni), którzy mieli uwiarygodnić niemiecką wersję wydarzeń. W nocy z 25 na 26 kwietnia 1943 r. rząd sowiecki zerwał stosunki dyplomatyczne z Polską, oskarżając wcześniej jej władze o współpracę z hitlerowskimi Niemcami. Stanowiło to tylko pretekst, ponieważ konflikt z Rządem w Londynie był kierownictwu sowieckiemu na rękę. Nie zmienia to faktu, że jeden z celów, jakie postawiła sobie propaganda niemiecka, tj. skłócenie obozu alianckiego, został osiągnięty. Polska została zantagonizowana nie tylko z ZSRS, ale również z Wielką Brytanią i USA, które obawiały się, że Józef Stalin może zawrzeć separatystyczny pokój z Niemcami.

Po wkroczeniu Armii Czerwonej na teren Smoleńska przeprowadzona została z inspiracji władz sowieckich kolejna ekshumacja masowych mogił przez tzw. komisję Burdenki³, która wskazała na Niemcy hitlerowskie jako rzekomych inspiratorów zbrodni.

2. SPRAWA KATYŃSKA W USA

Władzom USA zależało na utrzymaniu przyjaznych relacji z ZSRS ze względu na współpracę militarną. Za wszelką cenę zaczęto dążyć do ukrycia przed opinią pu-

² *Sprawa Katyńska w prasie międzynarodowej. Notatka*, cyt. za: P. Łysakowski, *Prasa Niemiecka o Katyniu*, [w:] *Katyn. Problemy i zagadki*, [red. J. Jacki], Warszawa 1990, s. 111, *Zeszyty Katyńskie*, nr 1.

³ Sowiecka komisja pod przewodnictwem Nikołaja Burdenki przeprowadziła ekshumację masowych mogił w Katyniu w dniach 16-23 I 1944 r.

bliczną faktów dotyczących ludobójstwa popełnionego na oficerach polskich. Istotna zmiana podejścia do tej sprawy zarysowała się dopiero kilka lat później, w początkach zimnej wojny, kiedy w 1951 r. na mocy rezolucji nr 390 Izba Reprezentantów utworzyła wspomnianą wyżej Komisję Specjalną powołaną do przeprowadzenia śledztwa, zbadań faktów, dowodów i okoliczności masakry w lesie katyńskim. Jednakże inicjatywę tę podjęto również ze względów politycznych i propagandowych, o czym niżej. Analiza akt komisji jest kluczem do zrozumienia polityki władz USA wobec informacji na temat sowieckiej zbrodni katyńskiej podczas II wojny światowej.

W latach 40. prowadzono w USA politykę ukrywania przed opinią publiczną faktów dotyczących Katynia. Późniejsze śledztwo Komisji Specjalnej wykazało, że brały w tym udział najważniejsze agencje wywiadowcze, a także urzędnicy państwowi.

Według *Raportu Końcowego*:

[...] wielu ludzi w Departamencie Stanu, Wywiadzie Armii (G-2), Biurze Informacji Wojennej, Federalnej Komisji Łączności i innych agencjach rządowych nie interpretowało prawidłowo materiałów, które otrzymywało z zagranicznych źródeł. W wielu wypadkach nastąpiło celowe zatajenie informacji przed opinią publiczną. Wystąpił całkowity brak koordynacji pomiędzy Wywiadem Armii (G-2) a Departamentem Stanu, przynajmniej w kwestiach, które dotyczyły zamordowanych polskich oficerów⁴.

Cytowany dokument zawiera wnioski idące jeszcze dalej. Znalazły się tam stwierdzenia, że wśród personelu średniego stopnia funkcjonowała grupa o sympatiach prokomunistycznych lub prorosyjskich, która celowo ukrywała wszystkie raporty ukazujące ZSRS obiektywnie⁵.

Istotne okazało się zeznanie płk. Johna Van Vlieta⁶, jeńca niemieckiego, który wraz z kpt. Donaldem B. Stewartem został przewieziony do Katynia jako świadek ekshumacji. Na rozkaz gen. Clayтона L. Bissela płk Van Vliet opisał swoje obserwacje, z których jednoznacznie wynikało, że zbrodni dokonali Sowieci. Raport oznaczony został jako „ściśle tajny”. Van Vliet otrzymał zaś polecenie zachowania absolutnej tajemnicy. Dokument ten zniknął z akt Wywiadu Armii (G2) i nigdy się nie odnalazł, mimo że komisja uważała odzyskanie go za jedno ze swoich priorytetowych zadań⁷. Według opinii komisji nie było żadnych przesłanek, żeby ów raport kiedykolwiek opuścił Wywiad Armii (G2), chociaż gen. Bissel twierdził, że „prawdopodobnie” przesłał ten dokument do Departamentu Stanu⁸.

Komisja Kongresu USA wykazała również, że agencje rządowe starały się ograniczyć rozpowszechnianie wiadomości na temat Katynia poprzez radio, przekraczając przy tym swoje kompetencje. Pierwszy taki przypadek miał miejsce w sierpniu 1943 r. W rozgłoszeniach radiowych w Detroit i Buffalo polscy redaktorzy w czasie audycji stwierdzili, że Sowieci mogą ponosić odpowiedzialność za mord w Katyniu. W celu ograniczenia aktywności redaktorów Federalna Komisja Łączności (FCC) i Biuro Informacji Wojennej (OWI) zorganizowały spotkanie z przedstawicielami komisji składającej się z dyrektorów i właścicieli stacji radiowych, starających się o współpracę z tymi

⁴ *The Katyn Forest Massacre. Hearings...*, s. 4 (tłum. aut.).

⁵ *Ibidem*.

⁶ *Ibidem*, s. 32-74.

⁷ *Ibidem*, s. 6.

⁸ *Ibidem*, s. 6-7.

agencjami. Za pośrednictwem przedstawiciela OWI właściciel stacji w Detroit został poproszony o ograniczenie aktywności polskiego redaktora. Tak też się stało. Przesłuchania pracowników Urzędu Cenzury (OC) upewniły komisję, że zarówno FCC, jak i OWI przekroczyły swoje uprawnienia⁹.

Z raportu końcowego wynika, że nawet prezydent Franklin Delano Roosevelt nie przyjmował do wiadomości informacji, które obciążałyby państwo sowieckie winą za zbrodnię katyńską. Według ustaleń komisji ignorował on obiektywne dokumenty, jakie wysyłali mu ambasadorowie William Harrison Standley, Anthony Joseph Drexel Biddle i John Gilbert Winant¹⁰. Co więcej, gdy w 1944 r. George Howard Earle, bliski przyjaciel prezydenta, który od 1943 r. zajmował stanowisko specjalnego wysłannika prezydenta USA ds. kwestii bałkańskich, rezydujący w Turcji, zaczął przekonywać prezydenta, że ZSRS ponosi odpowiedzialność za masakrę na oficerach polskich, Roosevelt miał mu odpowiedzieć: „George, ta sprawa to w całości niemiecka propaganda i spisek. Jestem całkowicie przekonany, że Rosjanie tego nie zrobili”¹¹. Nie można jednak zarzucić prezydentowi całkowitego braku zainteresowania losem Polski. W depeszy z 26 kwietnia 1943 r. wysłanej do Stalina oprócz słów, które miały załagodzić spór pomiędzy Rządem Londyńskim a ZSRS, prezydent USA wyraził także chęć pomocy w opiece nad Polakami, którzy mogliby być wydalenii z ZSRS¹². W *Raporcie Końcowym* wielokrotnie wspomniano, że utrzymanie poprawnych relacji z ZSRS było koniecznością ze względu na współpracę militarną. Jednakże zaufanie, jakim obdarzano Moskwę, było nadmierne.

3. SPRAWA KATYŃSKA W WIELKIEJ BRYTANII

Atmosfera wokół kwestii katyńskiej w Wielkiej Brytanii była podobna do tej, która wytworzyła się w USA. Władze tego kraju również obawiały się, że Sowietci mogą zawrzeć separatystyczny pokój z Niemcami. Sytuacja Wielkiej Brytanii była jednak znacznie trudniejsza, ponieważ ewentualny konflikt z ZSRS mógł przynieść katastrofalne skutki. W depeszach, które Winston Churchill wysyłał do Stalina, brytyjski premier starał się załagodzić konflikt. Przekonywał, że na zerwaniu stosunków skorzystać mogą tylko wrogowie aliantów¹³. Zaprzeczał oskarżeniom o kolaborację z Niemcami, jakie padały pod adresem Rządu Polskiego. Brał w obronę gen. Władysława Sikorskiego, którego uważał za przywódcę najlepiej wykonującego swoje zadania w koalicji antyhitlerowskiej¹⁴. Najistotniejszy był jednak fakt, że w owych depeszach premier Churchill obiecywał Stalinowi podjęcie kroków mających na celu ograniczenie rozpowszechniania informacji o zbrodni katyńskiej. Jak stwierdzał: „Badam możliwość zmuszenia do milczenia tych krajowych gazet polskich, które atakowały Rząd Sowiecki, a jednocześnie atakowały

⁹ *Ibidem*, s. 9.

¹⁰ *Ibidem*, s. 5.

¹¹ *Ibidem*.

¹² 26 IV 1943. Depesza F. D. Roosvelta do Stalina w sprawie kryzysu w stosunkach polsko-sowietkich, [w:] *Katyń. Dokumenty zbrodni*, t. 4: *Echa Katynia. Kwiecień 1943 – marzec 2005*, red. nauk. W. Materski [et al.], Warszawa 2006, s. 70.

¹³ 25 IV 1943. Depesza W. Churchilla do J. Stalina w sprawie kryzysu w stosunkach polsko-sowietkich, [w:] *Katyń. Dokumenty zbrodni*, s. 64.

¹⁴ 24 IV 1943. Depesza W. Churchilla do J. Stalina w sprawie kryzysu w stosunkach polsko-sowietkich, [w:] *Katyń. Dokumenty zbrodni*, s. 61.

Sikorskiego za próby współpracy z Rządem Sowieckim”¹⁵. Trudno ocenić, na ile skuteczna okazała się polityka W. Churchilla. Publikacje w prasie polskiej dalej się ukazywały. Według Janusza Kazimierza Zawodnego za eskalację napięcia odpowiedzialni byli komuniści brytyjscy, którzy rozpoczęli batalię propagandową¹⁶.

Władze brytyjskie cały czas starały się łagodzić spór pomiędzy zwaśnionymi stronami. W oświadczeniu w Izbie Gmin z dnia 4 maja 1943 r. brytyjski sekretarz stanu Anthony Eden winą za zerwanie stosunków dyplomatycznych pomiędzy Polską a ZSRS obciążył wyłącznie Niemców. Mediacje mające na celu przywrócenie stosunków dyplomatycznych pomiędzy Polską a ZSSR, jakie podejmowała Wielka Brytania, nie odnosiły skutku. Edward Raczyński podawał, że Stalin oprócz uciszenia prasy zażądał także przeprowadzenia zmian w składzie polskiego rządu. O tej sprawie mówiło się jednak tylko w formie zawołowanej¹⁷.

Władze Wielkiej Brytanii nigdy nie podjęły żadnej oficjalnej inicjatywy w celu wyjaśnienia okoliczności zbrodni katyńskiej. Premier Churchill nie przyjął nawet zaproszenia do współpracy z Komisją Katyńską Kongresu USA.

4. SPRAWA KATYŃSKA W SZWECJI

Również władze Szwecji, państwa neutralnego, nie zaangażowały się czynnie w wyjaśnienie zbrodni sowieckiej dokonanej na oficerach polskich. Pomimo że szwedzcy dyplomaci i dziennikarze przebywali w miejscu odkrycia masowych mogił, nie wysłano tam żadnych ekspertów. W prasie pojawiały się artykuły na temat zbrodni katyńskiej, jednakże starano się tuszować podawane tam informacje, szczególnie po klęsce Niemców pod Stalingradem¹⁸. Na temat roli, jaką sprawa katyńska odegrała w Szwecji w czasie II wojny światowej, pisał Ludomir Garczyński-Gąssowski w rozdziale pt. *Losy szwedzkich dokumentów dotyczących Katynia*¹⁹.

II. SPRAWA KATYŃSKA PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ

1. PROCES NORIMBERSKI

Wyrok procesu norimberskiego odczytany został w dniach 30 września i 1 października 1946 r. W jego tekście nie ma jakiegokolwiek wzmianki na temat sprawstwa sowieckiego ludobójstwa dokonanego na polskich oficerach w Katyniu. Jest to fakt znamieny, ponieważ rząd sowiecki przygotował akt oskarżenia obciążający odpowiedzial-

¹⁵ 25 IV 1943. Depesza W. Churchilla do J. Stalina w sprawie kryzysu w stosunkach polsko-sowietkich, [w:] *Katyń. Dokumenty zbrodni*, s. 63.

¹⁶ J. K. Zawodny, *Sprawa Katyńska w polityce międzynarodowej*, [w:] *Zbrodnia Katyńska. Droga do prawdy. Historia, archeologia, kryminalistyka, polityka, prawo*, red. M. Tarczyński, Warszawa 1992, s. 393, *Zeszyty Katyńskie*, nr 2.

¹⁷ E. Raczyński, *W sojusznicy Londynie. Dziennik ambasadora Edwarda Raczyńskiego 1939-1945*, Warszawa 1989, s. 174.

¹⁸ L. Garczyński-Gąssowski, *Losy szwedzkich dokumentów dotyczących Katynia*, [w:] *Zbrodnia Katyńska. Przesłanie dla przyszłości*, [red. M. Tarczyński], Warszawa 2006, s. 141-153, *Zeszyty Katyńskie*, nr 21.

¹⁹ *Ibidem*.

nością za tę zbrodnię Niemców. Sprawa katyńska znalazła się na wokandzie Trybunału Norymberskiego w dniach 1-3 lipca 1946 r. Ograniczono się jednak do analizy zeznań świadków i dowodów przedstawionych przez stronę niemiecką i sowiecką, w przewodzie nie uwzględniono świadectw strony polskiej²⁰.

Od początku władze sowieckie dbały, aby wszystko toczyło się po ich myśli. We wrześniu 1945 r. powołana została Komisja ds. Kierowania Procesem Norymberskim, do zadań której należało niedopuszczenie do jakichkolwiek publicznych dyskusji na temat wewnętrznej polityki ZSRS, a także poruszania innych problemów, „kłopotliwych” dla strony sowieckiej²¹.

Polityka dezinformacji, która prowadzona była w USA na temat zbrodni katyńskiej, znalazła swoją kontynuację również na procesie norymberskim. Sędzia Sądu Najwyższego USA Robert Houghwout Jackson zeznał przed Komisją Kongresu, że nie dotarły do niego jakiegokolwiek raporty będące w posiadaniu Departamentu Stanu i Wywiadu Armii. Twierdził jednak, że gdyby posiadał informacje, które świadczyłyby o winie Sowietów, strona amerykańska byłaby w stanie powstrzymać Sowietów przed wysunięciem oskarżenia o sprawstwo zbrodni w stosunku do Niemców²². Zeznanie to może być przesłanką dla hipotezy o skuteczności działań wspomnianej powyżej komisji sowieckiej. Materiał dowodowy opierał się przede wszystkim na ustaleniach komisji Nikołaja Burdenki, zaś zeznania świadków nie przyniosły jakichkolwiek nowych dowodów. Wyjątkiem może być zeznanie bułgarskiego lekarza, dr. med. Marka Markowa, członka Międzynarodowej Komisji w Katyniu w 1943 r., który odwołał swoje wcześniejsze ustalenia i potwierdził wersję sowiecką. Przypomnieć należy w tym kontekście, że po II wojnie światowej Bułgaria znalazła się w sowieckiej strefie oddziaływań.

Nie wpłynęło to jednak na wyrok Trybunału Norymberskiego, który przemilczał sprawę zbrodni na oficerach polskich, uznając tym samym, iż Niemcy nie są za nią odpowiedzialni. Sąd Norymberski nie wskazał jednak rzeczywistych sprawców i pozwolił na to, aby ZSRS, który był jedną ze stron sporu, stał się sędzią we własnej sprawie.

2. SPRAWA KATYŃSKA W USA

Po zakończeniu działań wojennych polityka dezinformacji prowadzona podczas II wojny światowej przez USA była kontynuowana. Jak zauważył dr Witold Wasilewski w artykule pt. *Komisja Katyńska Kongresu USA*, zmiany w nastawieniu do kwestii sowieckiego ludobójstwa dokonanego na oficerach polskich zaczęły być zauważalne w 1949 r., kiedy powołany został przez Arthura Bliss-Lane’a komitet ds. zbadania mordu katyńskiego. Była to jednak tylko inicjatywa grupy obywateli amerykańskich – *de facto* komitetu społecznego, ale nie – władz USA²³.

Zwrot nastąpił 11 października 1951 r., kiedy to swoje prace rozpoczęła wspomniana już Komisja Specjalna powołana do przeprowadzenia śledztwa i zbadania faktów, dowodów i okoliczności masakry w lesie katyńskim, utworzona przez Izbę Reprezentan-

²⁰ *Zbrodnia Katyńska w świetle dokumentów*, Londyn 1948, s. 262.

²¹ I. Jazborowska, A. Jabłokow, J. Zoria, *Katyni – zbrodnia chroniona tajemnicą państwa*, przeł. M. Putrament, A. Wołodźko-Butkiewicz, Warszawa 1988, s. 151.

²² *The Katyn Forest Massacre. Hearings...*, s. 10.

²³ W. Wasilewski, *Komisja Katyńska Kongresu USA (1951-1952)*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2005, nr 5/6, s. 71.

tów na mocy rezolucji nr 390 w 1951 r. Zwano ją także Komisją Maddena – od nazwiska jej przewodniczącego.

Przyczyną powstania Komisji stał się kryzys w relacjach pomiędzy ZSRS a USA, spowodowany przede wszystkim sytuacją na Dalekim Wschodzie. Władze USA postanowiły radykalnie zerwać z utrzymywaną do końca lat 40. polityką przemilczania zbrodni komunistycznych. Masakra na oficerach polskich stała się elementem kampanii propagandowej przeciwko komunistom. W *Raporcie Końcowym* można odnaleźć porównanie zbrodni katyńskiej do zbrodni komunistycznych w Korei: „Sowieci przez dwa lata ukrywali swoją wiedzę na temat zaginionych polskich oficerów [...]. Dzisiaj w sposób podobny przedłużają rozmowy pokojowe na temat Korei, ponieważ nie mogą doliczyć się 8000 żołnierzy amerykańskich. [...] Wiele wskazuje, że Katyń stał się pierwowzorem dla działań w Korei”²⁴.

Niezależnie od pobudek, jakimi kierowano się, tworząc Komisję, wypełniła ona swoje zadania bardzo rzetelnie, a zasiadający w niej kongresmeni amerykańscy włożyli wiele wysiłku w dotarcie do prawdy. Zgodnie z praktyką parlamentarną USA Kongres miał pełną swobodę w formowaniu komisji i obdarzaniu jej zakresem działań. Komisja Maddena stała się organem o uprawnieniach prokuratorskich. Niestawienie się na jej wezwanie lub utrudnianie jej działań w inny sposób – podlegało sankcji. Komisja zakończyła swoje prace nie tyle wydaniem wyroku, ile ogłoszeniem raportu końcowego, którego treść zawierała: orzeczenie o prawdzie w materii podlegającej jej badaniu oraz wnioski dla Kongresu odnośnie do dalszego postępowania w sprawach stanowiących pole zainteresowania komisji²⁵. Jej prace miały dwa główne cele: po pierwsze – ustalenie sprawców, tj. kto ponosi odpowiedzialność za masakerę, po drugie – stwierdzenie, czy wśród urzędników amerykańskich były osoby odpowiedzialne za ukrywanie faktów na temat masakry przed społeczeństwem amerykańskim²⁶.

Komisja jednomyślnie obciążyła odpowiedzialnością za wymordowanie tysięcy polskich oficerów w Katyniu sowiecki aparat bezpieczeństwa. We wnioskach końcowych *Raportu* wypunktowano wszystkie przesłanki świadczące o winie sowieckiej. Fakty te są powszechnie dostępne, dlatego nie ma potrzeby się do nich odnosić. Komisja zaznaczyła, że Katyń stanowi tylko niewielki wycinek ogromnej liczby zbrodni, jakich dopuścił się totalitarny reżim komunistyczny. Podkreśliła jednocześnie, że takich miejsc jak Katyń jest znacznie więcej²⁷.

Obok wniosków komisja przedstawiła Kongresowi swoje zalecenia. Kongres miał zwrócić się do prezydenta USA z wnioskiem o przekazanie delegatom amerykańskim w Narodach Zjednoczonych wszystkich materiałów opracowanych przez komisję w celu przedstawienia ich Zgromadzeniu Ogólnemu. Miało to zaowocować wniesieniem pozwu przeciw ZSRS do Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości²⁸. Materiały ze śledztwa wypracowane przez Komisję Maddena nigdy nie stały się przedmiotem wystąpienia na forum ONZ, co związane było przede wszystkim z ówczesną sytuacją wewnętrzną w USA. Działania Komisji Maddena jednak były o tyle istotne, że uzyskano

²⁴ *The Katyn Forest Massacre. Hearings...*, s. 2.

²⁵ W. Wasilewski, *op. cit.*, s. 72.

²⁶ *The Katyn Forest Massacre. Hearings...*, s. 2.

²⁷ *Ibidem*, s. 28.

²⁸ *Ibidem*, s. 12.

niepodważalne argumenty przeciw sowieckiej, zafałszowanej wersji opartej na ustaleniach komisji Nikołaja Burdenki.

3. SPRAWA KATYŃSKA W SZWECJI

Po II wojnie światowej w Szwecji widoczne były działania Polonii starającej się przybliżyć opinii publicznej tego kraju ważne informacje dotyczące Polski, w tym także sprawę zbrodni katyńskiej. Polonia postawiła sobie za cel uhonorowanie pamięci o zamordowanych oficerach poprzez utworzenie materialnego symbolu. Dnia 16 listopada 1975 r. odsłonięto pomnik katyński, co odbyło się pod honorowym protektoratem Prezydenta RP na Uchodźstwie dr. Stanisława Ostrowskiego. W reportażach prasowych nazwano pomnik „Pierwszym pomnikiem na świecie upamiętniającym masakrę katyńską”, jednakże redakcja „Dziennika Polskiego i Dziennika Żołnierza” streściła list jednego z czytelników, który twierdził, że taki pomnik został wcześniej wystawiony w amerykańskim Detroit. Z treści listu nie wynikało, kiedy miało się to stać i co oznaczała cezura czasowa „1940-1955” figurująca podobno na pomniku. Redakcja przytoczyła również komentarz do listu owego czytelnika, w którym pomnik w stolicy Szwecji określono jako pierwszy, który wymienił „wyraźnie Sowietów jako sprawców mordu”²⁹.

Na płycie pomnika, pod portretem Matki Boskiej Kozielskiej pojawił się napis po polsku i po szwedzku o treści następującej: „POLAKOM BARBARZYŃSKO WYMORDOWANYM PRZEZ SOWIETY W KATYNIU W 1940 ROKU I INNYCH MIEJSCACH KAŻNI – WOLNI POLACY”. Tło pomnika stanowił duży (o wymiarach 6 x 2 m) obraz olejny na drzewie pędzla Hiszpana Julia Castellano. Zarówno podczas załatwiania wszelkich formalności, jak i w okresie budowy zadbano o to, aby wokół tej sprawy nie wywoływać rozgłosu. Obawiano się, że mogą pojawić się czynniki, które staną na przeszkodzie tej inicjatywie (podobnie jak miało to miejsce w Londynie). Z tego samego powodu postarano się o to, aby całe przedsięwzięcie zabrało jak najmniej czasu. Wszystkie działania natury finansowej, organizacyjnej, prawnej i technicznej zostały wykonane w przeciągu dwóch miesięcy.

W przemówieniu inauguracyjnym prezes Kongresu Polaków w Szwecji (oddziału SPK Szwecja) podkreślił, że przy wznoszeniu pomnika władze szwedzkie nie podjęły jakichkolwiek kroków, które mogłyby utrudnić tę inicjatywę³⁰. Na uroczystości zabrakło jednak przedstawicieli szwedzkich władz, partii politycznych, prasy, radia i telewizji, mimo że wysłane zostały imienne zaproszenia. Przedstawiciel jednej z pięciu partii politycznych przekazał telefoniczne gratulacje. R. Sikorski, który w swoim artykule przytoczył powyższe fakty, stwierdził, że najprawdopodobniej wciąż jeszcze obowiązywała zmowa milczenia³¹. W nabożeństwie wzięło udział około tysiąca osób, jednak podczas uroczystości odsłonięcia pomnika było ich (w przybliżeniu) trzykrotnie mniej.

W marcu 1976 r. nieznanymi sprawcy podjęli próbę zniszczenia pomnika. Płyta z napisem została polana kwasem, porysowano także stalowy obelisk. Na szczęście kwas, którym obłano pomnik, mimo że zostawił ślady, nie uszkodził ani napisu, ani obrazu.

²⁹ *Polacy w W. Brytanii, gen. Anders i Katyń*, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” (Londyn) 1976, nr 12.

³⁰ *Przemówienie inauguracyjne Prezesa oddziału SPK Szwecja (T. Głowackiego)*, „Wiadomości Polskie” (Sztokholm) 1975/1976, XII/I, s. 5.

³¹ R. Sikorski, *Pierwszy w świecie pomnik katyński*, „Wiadomości Polskie” (Sztokholm) 1975/1976, XII/I, s. 7.

Powstanie pomnika w Szwecji było faktem niezwykle istotnym, ponieważ po raz pierwszy rodziny ofiar Katynia uzyskały widoczny i prawdziwy w treści symbol mężczyźnictwa swoich bliskich. To wydarzenie stało się również sygnałem dla Polonii brytyjskiej do wzmożenia aktywności w zakresie upamiętnienia ludobójstwa sowieckiego dokonanego na polskich oficerach w Lesie Katyńskim.

4. SPRAWA KATYŃSKA W WIELKIEJ BRYTANII

„Tydzień Polski” z grudnia 1975 r., opisując wydarzenia związane z uroczystościami w stolicy Szwecji, ubolewał, że w Londynie podobny pomnik wciąż nie został zbudowany³². Miało to swoje uzasadnienie, ponieważ już cztery lata wcześniej (w październiku 1971 r.) ukonstytuował się Komitet Budowy Pomnika Katyńskiego w Londynie. Inicjatywa ta związana była z prężną działalnością emigracji polskiej, która nie pozwoliła brytyjskiej opinii publicznej zapomnieć o zbrodni katyńskiej. W 1948 r. ukazała się książka pt. *Zbrodnia Katyńska w świetle dokumentów*, którą przetłumaczono na wiele języków (w 1949 r. – przekład francuski, w 1952 r. – hiszpański, natomiast nieco później w 1965 r. – angielski, w 1967 r. – włoski). W polskich kościołach ustawiano dzieła plastyczne upamiętniające ofiary Katynia.

W 1971 r. doszło do rzeczowego przesilenia. W prasie brytyjskiej toczyła się dyskusja na temat odpowiedzialności za zbrodnię katyńską³³. W kwietniu tego roku telewizja BBC wyemitowała dokumentalny film o Katyniu. W czołowych londyńskich dziennikach pojawiły się recenzje z kolejnego wydania monografii Janusza Kazimierza Zawodnego pt. *Death in the Forest*. Wydarzeniem stało się również opublikowanie pracy dr. Mariana L. Fitzgibbona pt. *Katyn. A Crime Without Paralel*³⁴.

Jak podał „Orzeł Biały”, podczas debaty w Izbie Lordów padły głosy, aby sprawa zbrodni na oficerach polskich znalazła się w Komisji Praw Człowieka Organizacji Narodów Zjednoczonych. Fakt ten został zestawiony z zaleceniami Komisji Maddena dotyczącymi przedstawienia wyników śledztwa na forum ONZ. Stwierdzono, że w przypadku USA był to „piękny gest”, natomiast odnośnie do Wielkiej Brytanii „odruch serca niektórych jej przedstawicieli”. Jednakże w obydwu przypadkach sprawa ta nie znalazła kontynuacji.

W takiej atmosferze powołano wspomniany już Komitet Budowy Pomnika Katyńskiego w Londynie. Pomnik miał stanąć na skwerku w londyńskiej dzielnicy Chelsea. Lokalna Rada Miejska wyraziła zgodę, lecz wyznaczony grunt był miejscem pocmentarnym, dlatego ostateczna decyzja należała do anglikańskich władz kościelnych, które sprzeciwiały się budowie pomnika. Pojawiła się konieczność zmiany lokalizacji. Postanowiono zbudować pomnik na cmentarzu w Gunnersbury.

Sytuacja w Wielkiej Brytanii wywoływała niepokój w ZSRS. W okólniku dla członków Biura Politycznego KC KPZS z dnia 12 kwietnia 1971 r. pojawiło się polecenie podjęcia interwencji przez ambasadora sowieckiego w Londynie w MSZ Wielkiej

³² *Oko i ucho Tygodnia Polskiego*, „Tydzień Polski” (Londyn) 1975, 13 XII.

³³ *Miesiąc pamięci*, „Orzeł Biały” (Londyn) 1976, nr 140, s. 1-2.

³⁴ R. Habielski, *Życie społeczne i kulturalne emigracji*, Warszawa 1999, s. 281, *Druga Wielka Emigracja 1945-1990*, 3.

Brytanii w związku z „wrogą w stosunku do Związku Sowieckiego kampanią”³⁵. W materiale z 15 kwietnia 1971 r. zawierającym instrukcję dla ambasadorów powołano się na ustalenia komisji Nikołaja Burdenki. Wyrażono oczekiwanie, że MSZ Wielkiej Brytanii zahamuje rozpowszechnianie informacji odnośnie do Katynia³⁶. W okresie późniejszym ZSRS interweniował także w sprawie budowy pomnika katyńskiego. Sowieckie próby zmuszenia Brytyjczyków do wywarcia nacisku na instytucje i ludzi zajmujących się sprawą sowieckiej zbrodni na oficerach polskich nie mogły odnieść skutku w warunkach państwa demokratycznego, jakim było Zjednoczone Królestwo Wielkiej Brytanii i Irlandii Północnej. Jak pisał Jurij Zoria, działania władz sowieckich koordynowane były z władzami partyjnymi i państwowymi PRL-u, starano się podważać informacje zagrażające sowiecko-polskiej „przyjaźni”. Sprawa katyńska nabrała jednak tak wielkiego rozmachu, że władze w Moskwie postanowiły zaprzestać reakcji na niewygodne dla siebie fakty³⁷, „by nie dawać powodu wrogim siłom do wykorzystania polemiki w tej kwestii w antysowieckich celach”³⁸.

Pomimo trudności, dnia 18 września 1976 r. miało miejsce uroczyste odsłonięcie pomnika na cmentarzu w Gunnersbury. Tę wielkiej rangi uroczystość patriotyczną szeroko skomentowano w ówczesnej prasie brytyjskiej. Jak pisał Paweł Chęciak na łamach „Orła Białego” w październiku 1976 r., brało w niej udział od 8 do 10 tysięcy ludzi³⁹. Rząd brytyjski, obawiając się irytacji ze strony ZSRS, nie zamierzał wysłać delegacji, co więcej – odmówił orkiestry wojskowej i zakazał oficerom służby czynnej udziału w uroczystościach. Efekt takiej postawy wywołał niechęć ze strony opinii publicznej, która solidaryzowała się z inicjatorami uroczystości. Również niektórzy przedstawiciele władz brytyjskich nie zgadzali się z polityką rządu, stąd w uroczystościach brało udział 20 posłów, m.in. Winston Churchill (wnuk premiera Wielkiej Brytanii), a także John Biggs-Davison, Philip Goodhart, Harold Soref. Warto dodać, że Winston Churchill był członkiem komitetu katyńskiego od 1970 r.⁴⁰ Kilka gazet przytoczyło jego wypowiedź, w której stwierdził, że rząd brytyjski „dyskretnie wsadził głowę w piasek”, zaś na uroczystości „nie mieli swojej reprezentacji tylko winni, ignoranci i podli. Rząd brytyjski zaliczyć można do ostatniej kategorii. Mój dziad nigdy nie miał wątpliwości, że Rosjanie byli winni dokonania tej zbrodni”⁴¹.

³⁵ 12 IV 1971. *Okólnik dla członków Biura Politycznego KC KPZR o stanowisku Ministerstwa Spraw Zagranicznych ZSSR wobec kampanii antysowieckiej w Wielkiej Brytanii*, [w:] *Katyn. Dokumenty zbrodni*, s. 447.

³⁶ 15 IV 1971. *Wyciąg z protokołu nr 1 posiedzeń Biura Politycznego KC PZPR w sprawie demarche Ministerstwa Spraw Zagranicznych ZSSR dla Foreign Office Wielkiej Brytanii w kwestii polityki brytyjskiej wobec Zbrodni Katyńskiej*, [w:] *Katyn. Dokumenty zbrodni*, s. 449.

³⁷ I. Jaźborowska, A. Jabłokow, J. Zoria, *op. cit.*, s. 46.

³⁸ *Katyn. Dokumenty ludobójstwa*, s. 81, cyt. za: I. Jaźborowska, A. Jabłokow, J. Zoria, *op. cit.*, s. 46.

³⁹ P. Chęciak, *Prasa brytyjska w holdzie pomordowanym*, „Orzeł Biały” (Londyn) 1976, nr 146.

⁴⁰ *Ibidem*.

⁴¹ „The Daily Mail” 1976, 19 IX; „The Sunday Express” 1976, 19 IX; „The Sunday Telegraph” 1976, 19 IX.

BIBLIOGRAFIA

- Chęciak P., *Prasa brytyjska w holdzie pomordowanym*, „Orzeł Biały” (Londyn) 1976, nr 146.
- Garczyński-Gąssowski L., *Losy szwedzkich dokumentów dotyczących Katynia*, [w:] *Zbrodnia Katyńska. Przesłanie dla przyszłości*, [red. M. Tarczyński], Warszawa 2006, *Zeszyty Katyńskie*, nr 21.
- Habielski R., *Życie społeczne i kulturalne emigracji*, Warszawa 1999, *Druga Wielka Emigracja 1945-1990*, 3.
- House of Representatives, *The Katyn Forest Massacre. Hearings before the Select Committee to Conduct an Investigation of the Facts, Evidence, and Circumstances of the Katyn Forest Massacre*, 82nd Cong., 1st and 2nd Sess., U.S. Government Printing Office, Washington 1952.
- Jazborowska I., Jabłokow A., Zoria J., *Katyń – zbrodnia chroniona tajemnicą państwową*, przeł. M. Putrament, A. Wołodźko-Butkiewicz, Warszawa 1988.
- Katyń. Dokumenty zbrodni*, t. 4: *Echa Katynia. Kwiecień 1943 – marzec 2005*, red. nauk. W. Materski [et al.], Warszawa 2006.
- Miesiąc pamięci*, „Orzeł Biały” (Londyn) 1976, nr 140.
- Oko i ucho Tygodnia Polskiego*, „Tydzień Polski” (Londyn) 1975, 13 XII.
- Polacy w W. Brytanii*, gen. Anders i Katyń, „Dziennik Polski i Dziennik Żołnierza” (Londyn) 1976, nr 12.
- Przemówienie inauguracyjne Prezesa oddziału SPK Szwecja (T. Głowackiego)*, „Wiadomości Polskie” (Sztokholm) 1975/1976, XII/I.
- Raczyński E., *W sojusznicy Londynie. Dziennik ambasadora Edwarda Raczyńskiego 1939-1945*, Warszawa 1989.
- Sikorski R., *Pierwszy w świecie pomnik katyński*, „Wiadomości Polskie” (Sztokholm) 1975, 1975/1976, XII/I.
- Sprawa Katyńska w prasie międzynarodowej. Notatka*, cyt. za: P. Łysakowski, *Prasa Niemiecka o Katyniu*, [w:] *Katyń. Problemy i zagadki*, [red. J. Jackl], Warszawa 1990, *Zeszyty Katyńskie*, nr 1.
- Wasilewski W., *Komisja Katyńska Kongresu USA (1951-1952)*, „Biuletyn Instytutu Pamięci Narodowej” 2005, nr 5/6.
- Zawodny J. K., *Sprawa Katyńska w polityce międzynarodowej*, [w:] *Zbrodnia Katyńska. Droga do prawdy. Historia, archeologia, kryminalistyka, polityka, prawo*, red. M. Tarczyński, Warszawa 1992, *Zeszyty Katyńskie*, nr 2.
- Zbrodnia Katyńska w świetle dokumentów*, Londyn 1948.

SUMMARY

Selected international aspects of the crime perpetrated in Katyn

The crime perpetrated in Katyn emerged in international politics during the times of World War II, but the Allies did not recognise the basic facts concerning the Soviet genocide perpetrated upon the Polish officers in Katyn. An objective stand upon the events which happened in Katyn was not taken with regard to the USSR. The present article, which has the nature of an overview, presents some of the aspects of the Katyn crime in the political and social history of the USA, Great Britain and Sweden. The denial or the tendency to pass over in silence the Soviet agency of this act of genocide met with animated social opposition of the representatives of the Polish community in the West. The latter used their own resources to sent a message of the truth about the events in Katyn to the citizens of some of the democratic countries in the West through the mass media and to commemorate the victims of the crime perpetrated in Katyn e.g. through the construction of monuments.

KEYWORDS

history of Poland, Katyn, Commission of Madden, the Katyn monument, Sweden, the United Kingdom of Great Britain and Ireland, the USA, Germany, the Soviet Union, Soviet genocide, Polish officers, Polish Army, World War II